

Лозинська І. В.
доктор економічних наук, професор кафедри економіки
Сумського національного аграрного університету

Павленко А. О.
аспірантка кафедри економіки
Сумського національного аграрного університету

Lozynska I. V.
Dr., Professor of Economic Chair
Sumy National Agrarian University

Pavlenko A. O.
PhD student of Economic Chair
Sumy National Agrarian University

ДИНАМІКА ТА ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

THE CURRENT STATE AND THE PERSPECTIVE FARM DEVELOPMENT FEATURES

Анотація. У статті розглянуто динаміку функціонування та розвитку фермерських господарств на основі їх правових ознак та принципів створення. Обґрунтовано вибір спеціалізації фермерських господарств та їх роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Наведено репрезентативність формування фермерських господарств в Україні та з'ясовано проблеми їх утворення і подальшого розвитку. З позиції конкурентних переваг організації фермерства в Україні наведено авторські висновки щодо перспективності такої форми господарювання у сільському господарстві.

Ключові слова: фермерські господарства, особливості і принципи функціонування, виробнича спеціалізація, сільськогосподарське виробництво, самозабезпечення, дохід.

Постановка проблеми. Концепція державного статистичного спостереження щодо господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві передбачає єдині підходи щодо системи показників (їх змісту, визначень), одиниць спостереження, генеральної та вибіркової сукупності, звітного періоду та періодичності обстеження, географічного охоплення методів збору та обробки даних, оцінювання показників, політики перегляду даних у разі зміни методології.

До 2011 року державне статистичне спостереження щодо господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві охоплювало тільки фермерські господарства, які були активними в сільськогосподарській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти становлення і розвитку фермерських господарств досліджували такі економісти-аграрники, як В.П. Горьовий, О.В. Грищенко, В.О. Іванченко, І.В. Коло-

кольчикова, П.М. Макаренко, В.П. Макаренко, В.Я. Месель-Весляк, М.І. Кісіль, М.М. Кропивко, П.Т. Саблук та багато інших. Проте сучасні оцінки стану та тенденцій розвитку фермерських господарств потребують поглиблення і деталізації. Метою статті є оцінка сучасних особливостей, тенденцій функціонування та основних напрямів розвитку фермерських господарств України.

Мета статті – дослідити особливості функціонування в динаміці та виявити перспективи розвитку фермерських господарств в Україні та Сумській області.

Виклад основного матеріалу. За підсумками 2015 року фермерські господарства України виробили 7,7 млн. т зерна та майже 3,3 млн. т олійного насіння. Під цими культурами знаходяться основні площі земель фермерів. Якщо загальна площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств становить 4,5 млн. га, то під зерновими культурами знаходилося 2,2 млн. га, олійними – 1,5 млн га. Фермери також займаються вирощу-

Таблиця 1

Виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Сумської області, тис. т

Продукція	Роки							
	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Зернові культури	28,0	31,4	104,8	105,9	207,0	273,5	318,9	329,3
Цукрові буряки (фабричні)	38,4	47,4	63,2	42,1	37,4	-	29,7	37,6
Соняшник	0,2	0,6	2,4	13,1	34,0	45,0	49,8	53,8
Картопля	0,6	0,4	1,0	1,4	2,7	2,3	2,6	1,9
Овочі	0,2	0,5	0,2	0,01	0,3	0,5	0,4	0,3
М'ясо (у забійній масі)	0,2	0,04	0,2	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4
Молоко	0,9	0,5	4,8	9,2	11,7	12,2	12,0	13,9
Яйця, тис. шт	0,4	0,3	-	0	-	-	-	4,8
Вовна	-	-	0,002	0,004	0,004	0,001	0,001	0,001

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

ванням цукрових буряків, картоплі, овочів, продовольчих баштанних культур, проте їх частка у структурі посівів фермерських господарств не перевищує 1% (табл. 1).

Отже, проаналізувавши таблицю, бачимо, що, на нашу думку, недооціненими залишаються овочі та продукція тваринництва. Так, наприклад, у 2014 році змінилася структура ринку збуту овочів і фруктів в Україні, і перевиробництво привело до зниження цін на продукцію і збитковості малих фермерських господарств. У 2015 році обсяг продажів на ринку фруктів і ягід України становив приблизно 1,5 млн. т, або 1,7 млрд. доларів США (вітчизняних – лише 40%), свіжих овочів – приблизно 8 млн. т, або 2,5 млрд. доларів США (вітчизняних – близько 45%). Експортується всього 220 тис. т овочів (2,8% від обсягу) і 60 тис. т фруктів (4% від обсягу). На жаль, сьогодні в Україні майже не вирощуються такі затребувані ринком овочі, як спаржа чи брокколі, або навіть такі нішеві продукти, як батат, аспаргаус, шафран та інші культури, які мають високу додану вартість і сприяють розвитку фермерських господарств.

Таблиця 2

Товарність виробництва продукції фермерськими господарствами у Сумській області

Продукція	1995 рік		2015 рік		2015 до 2011 року, +/- п. в.
	Тис. т	% товарності	Тис. т	% товарності	
Зернові культури	28,0	78,3%	329,3	96,5	18,20%
Цукрові буряки (фабричні)	38,4	100,0%	37,6	100,0%	0,00%
Соняшник	0,2	100,0%	53,8	100,0%	0,00%
Картопля	0,6	43,5%	1,9	68,5%	25,00%
Овочі	0,2	67,0%	0,3	81,1%	14,10%
М'ясо (у забійній масі)	0,2	41,1%	0,4	56,5%	15,40%
Молоко	0,9	65,5%	13,9	84,8%	19,30%
Яйця, млн. шт.	0,4	89,9%	4,8	94,5%	4,60%
Вовна	-	-	0,001	99,7%	99,70%

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

Загалом по Україні ситуація у фермерських господарствах аналогічна. Лише 3% фермерських господарств спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва. Так, за підсумками 2015 року у фермерських господарствах України нараховувалося великої рогатої худоби 103,7 тис. гол., у тому числі корів – 41,3 тис. гол, свиней –

250 тис. гол., птиці – 2,8 млн. гол. За підсумками господарювання у 2015 році фермери виробили молока 167 тис. т, м'яса (у забійній вазі) – 57 тис. т, яєць – 76 млн. шт.

Сьогодні більшість фермерів виробляють продукцію для продажу і лише частину такої продукції залишають для власних потреб (таблиця 2).

Отже, спостерігаємо значне підвищення рівня товарності у 2015 році порівняно з 1995 роком за всіма видами продукції фермерських господарств Сумської області.

Загалом за останні десять років спостерігається тенденція до збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами у поточних цінах 2010 року. Для порівняння розглянемо вартість валової продукції у фермерських господарствах України та Сумської області (таблиця 3).

За отриманими даними спостерігається постійне збільшення вартості валової продукції, що пов'язане зі збільшенням кількості виробництва продукції фермерськими господарствами. У 2014 році валова продукція у постійних цінах 2010 року – 19,2 млрд. грн. При цьому частка продукції рослинництва становила 93%. До того ж обсяги виробництва продукції рослинництва зростають, а тваринництва – коливаються. Так, у 2015 році валова частка продукції тваринництва становила 1,34 млрд. грн., що на 4% менше від попереднього року та на 6% більше від 2012-го.

Фермерські господарства України мають суттєвий вклад у загальнодержавне виробництво продукції сільського господарства. Частка виробництва фермерами зерна у валовому виробництві України становить 12%, соняшнику – 19%, ріпаку – 18%, сої – 16%, продукції тваринництва за видами – від 1 до 3%. Таким чином, фермери відіграють значну роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту.

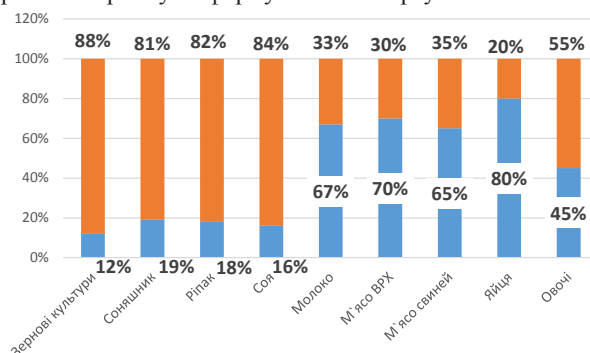

Рис. 1. Ваговий внесок фермерських господарств у валове виробництво сільськогосподарської продукції

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

Таблиця 3

Динаміка валового виробництва продукції фермерськими господарствами в Україні та Сумській області

Продукція, млн. грн.	2000 рік		2010 рік		2015 рік		2015 до 2000 року, +/-	
	Україна	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.
Зернові культури	2344,5	98,5	9899,5	196,4	11132,1	496,9	8787,6	398,4
Цукрові буряки (фабричні)	567,5	34,2	2201,2	101,3	3754,3	180,5	3186,8	146,3
Соняшник	2190,1	0,5	8544,4	1,7	21368,9	3,6	19178,8	3,1
Картопля	9,1	0,01	24,5	0,2	113,3	0,8	104,2	0,79
Овочі	986,4	19,6	2011,4	33,5	3242,0	41,7	2255,6	22,1
М'ясо (у забійній масі)	399,4	2,1	967,4	5,6	1987,3	10,4	1587,9	8,3
Молоко	3,8	0,1	9,5	0,2	12,4	0,336	8,6	0,236
Яйця, млн. шт.	6,1	1,1	45,5	3,5	156,8	10,8	150,7	9,7
Мед, т	40,3	3,4	89,5	5,6	412,2	18,0	371,9	14,6

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

Дрібнотоварні виробники роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції. Так, із загальної вартості валової продукції сільськогосподарства, яка за підсумками 2012 р. становила 223 254,8 млн. грн., сукупний внесок господарств населення та фермерських господарств становив 124 283,6 млн. грн., або 55,7%, внесок сільськогосподарських підприємств – 98 971,2 млн. грн., або 44,3%.

Ресурсовідача у дрібнотоварних сільгоспвиробників залежить, насамперед, від їхньої спеціалізації. Так, господарства населення порівняно з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами найефективніше використовують земельні ресурси, тоді як продуктивність праці у них значно нижча (табл. 4).

Господарствами населення за підсумками 2015 р. з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено на 14,8% продукції більше порівняно із загальним показником по господарствах і у 2,2 раза більше порівняно з фермерськими господарствами.

Таблиця 4

Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських виробників України у 2015 р. (у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Усі господарства	в т. ч.		
		С-г підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Площа с-г угідь, тис. га	36 480,6	16 276,1	4389,4	15 815,1
Чисельність зайнятих, тис. чол.	3492,4	700,9	100,2	2691,3
Вартість валової продукції, млн. грн.	223 254,8	98 971,2	14 111,1	110 172,5
в т. ч. на 1 га, тис. грн.	6,1	6,1	3,2	7,0
на 1 зайнятого, тис. грн.	63,9	141,2	140,8	40,9
вартість валової продукції рослинництва (млн. грн.)	149 233,4	69 287,1	12 843,1	67 103,2
у т. ч. на 1 га, тис. грн.	4,1	4,3	2,9	4,2
на 1 зайнятого, тис. грн.	63,9	63,9	140,8	40,9
вартість валової продукції тваринництва (млн. грн.)	74 021,4	29 684,1	1268,0	43 069,3
у т. ч. на 1 га, тис. грн.	2,0	1,8	0,3	2,7
на 1 зайнятого, тис. грн.	21,2	42,4	12,7	16,0

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

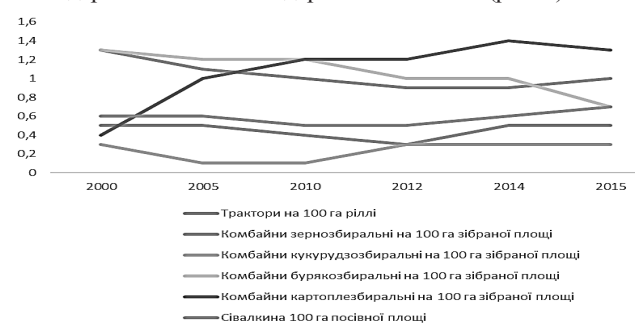
У рослинництві ресурсовідача земельних угідь у господарствах населення на 2,4% вища порівняно із загальним показником по господарствах, що пов'язано з вирощуванням у господарствах населення переважно інтенсивніших та дорожчих культур: картоплі, овочів, плодів та ягід, а в сільгосппідприємствах та фермерських

господарствах – менш інтенсивних зернових та технічних культур.

У тваринництві господарства населення використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,7 тис. грн., що у 9 разів більше, ніж у фермерських господарств, і у 1,5 раза більше, ніж у сільськогосподарських підприємств. Це пояснюється тим, що у господарствах населення на 100 га сільгоспугідь припадає 19,9 голів великої рогатої худоби, тоді як у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах – відповідно 4,1 та 2,5 голів.

Недостатнє використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення зумовлюють невисоку продуктивність праці, яка є нижчою у 3,5 раза порівняно із сільгосппідприємствами та у 3,4 раза – порівняно з фермерськими господарствами.

Важливою умовою ефективного функціонування фермерських господарств є формування їхнього ресурсного потенціалу. Забезпечення виробничими ресурсами належить до числа найбільш важливих на сучасному етапі проблем. Особливо гострою є проблема забезпечення фермерських господарств сільськогосподарською технікою (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка забезпеченості фермерських господарств сільськогосподарською технікою

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

Можливістю залучення фінансових ресурсів є банківське кредитування. Проте умови кредитування у нинішній період економічної та політичної нестабільності в державі є мало привабливими для фермерів. Ставки кредитування банківських установ із супутніми послугами перевищують 30% річних. Для порівняння: за підсумками 2014 року рівень рентабельності виробничої діяльності фермерів становить 29,6%. Тобто залучення банківського кредитування виявиться додатковим фінансовим тягарем для фермерів (табл. 5).

Порівняно із сільськогосподарськими підприємствами фермерські господарства мають дещо нижчу ефективність виробництва. Найбільш рентабельним у фермерів є виробництво сояшнику та озимої пшениці. Найбільш поширеним є виробництво зернових, оскільки воно не потребує капіталомістких технологій, а сама продукція є високоліквідним товаром. Хоча саме через недостатні капіталовкладення у виробництво фермерські господарства не можуть забезпечити високу окупність своїх виробничих витрат шляхом підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Крім того, у фермерських господарствах витрати на оренду техніки, її амортизацію та ремонт у структурі витрат на 1 га посівної площі вищі, ніж у сільськогосподарських підприємств.

Більш прийнятими для фермерів є державні програми виділення цільових коштів для придбання техніки, обладнання, будівництва виробничих та обслуговуючих об'єктів. Проте такі програми в останні роки не фінансуються або

Ефективність виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Сумській області

Показники	2005 р.		2010 р.		2015 р.	
	С-г підприємства	фермерські господарства	С-г підприємства	фермерські господарства	С-г підприємства	фермерські господарства
<i>Виручка від реалізованої продукції на 1 га, грн.:</i>						
Озима пшениця	3780,2	3310,1	5912,5	5012,2	25850,0	17876,1
Цукрові буряки	6309	4950,1	11 742,0	10 544,1	14 400,0	12 340,1
Соняшник	2475,0	2031,2	4263,2	4100,0	15 000,0	12 800,0
<i>Розрахункові витрати на 1 га, грн.:</i>						
Озима пшениця	2110,0	2065,5	4460,0	4010,5	10 731,0	10 450,0
Цукрові буряки	4120,0	4040,0	8321,1	8433,1	12 500,0	10 300,1
Соняшник	1321,0	1456,1	3212,5	2911,3	11 124,5	10 380,5
<i>Прибуток на 1 га, грн.:</i>						
Озима пшениця	1670,2	1244,6	1452,5	1001,7	15119	7426,1
Цукрові буряки	2189	910,1	3420,9	2111	1900	2040
Соняшник	1154	575,1	1050,7	1188,7	3875,5	2419,5
Ціна реалізації молока, грн./ц	220,0	200,0	250,0	230,0	350,0	330,0
Розрахункові витрати на 1 ц молока, грн.	180,0	168,0	190,0	182,1	270,0	270,0
Розрахунковий прибуток на 1 ц молока, грн.	40	32	60	47,9	80	60

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

виділених з бюджету коштів недостатньо для забезпечення потреб таких суб'єктів господарювання (рис. 3).

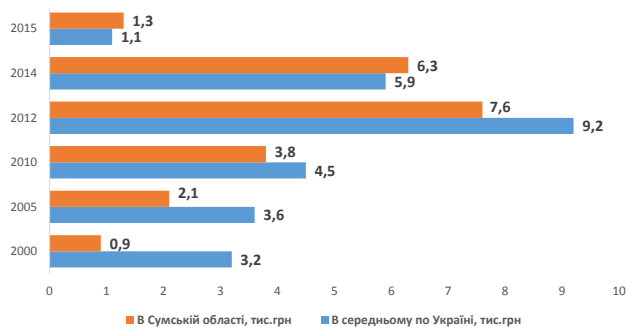

Рис. 3. Державна підтримка фермерських господарств у середньому по Україні та в Сумській області на 1 господарство, тис. грн.

Джерело: розрахунок автора на основі статистичних даних

Торік фермери отримали за рахунок бюджетних дотацій та податку на додану вартість 34,4 млн. грн., що становить 1,1 тис. грн. в розрахунок на одне господарство.

Висновки. У ринкових умовах дрібним фермерським господарствам складно конкурувати на розвинених аграрних ринках, до яких належить ринок зерна та олійного насіння. Фермери мають невеликі товарні партії продукції, непоодинокими є ситуації реалізації продукції з поля, без необхідної доробки та доведення до вимог державних стандартів. Тож ціна на таку продукцію значно нижча від існуючої на ринку, що відображається на кінцевих результатах діяльності. Тож пріоритетними напрямками розвитку фермерських господарств України має бути вирощування овочів, фруктів, ягід, картоплі, нішевих культур олійної та зернової групи. При цьому з виробництва традиційної продукції необхідно перейти на органічну продукцію. Це те, що не зможуть зробити великі аграрні компанії з огляду на масштаби їх виробництва, проте це найбільше підходить дрібнотоварним виробникам продукції.

Список використаних джерел:

1. Горьовий В.П. Розвиток і сучасний стан функціонування фермерських господарств регіону / В.П. Горьовий // Економіка України. – 2007. – № 12. – С. 61-68.
2. Кісіль М.І. Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств / М.І. Кісіль, В.О. Іванченко // Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 55-62.
3. Колокольчикова І.В. Сучасний стан розвитку фермерських господарств / І.В. Колокольчикова // Держава та регіони. – 2002. – № 3. – С. 71-74.
4. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика України: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-популярні нариси / П.Т. Саблук // Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
5. Сільське господарство України: статистичний збірник за 2011-2015 рр. / Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. – Київ, 2012-2016.

Анотація. В статті розглянуті динаміка та перспектива розвитку фермерських господарств. Обосновано вибір спеціалізації фермерських господарств та їх роль в виробництві сільськогосподарської продукції. Приведено репрезентативність формування фермерських господарств в Україні та описано проблеми їх подальшого розвитку. С точки зору конкурентних переваг організації фермерства в Україні були озвучені авторські висновки про перспективність такої форми господарювання в АПК.

Ключові слова: фермерські господарства, особливості та принципи функціонування, виробнича спеціалізація, сільськогосподарське виробництво, самообеспечення, дохід.

Summary. The article deals with the current state and perspective of farms development in Sumy region. Also was substantiated the choice of farms specialization and their role in the production of agricultural products. The representation of farms formation in Ukraine is overlooked and are found out problems with their formation and further development. From the point of view of the competitive advantages of the organization of farming in Ukraine and the author's conclusions the such a form of farming in agriculture is perspective.

Key words: farms, features and principles of functioning, industrial specialization, agricultural production, self-sufficiency, income.

УДК 614.84

Мартин О. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

Martyn O. M.

*PhD, Associate Professor,
Lviv State University of Life Safety*

ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ

FIRE SAFETY AS THE COMPONENT OF THE NATIONAL SECURITY: CONCEPTUAL APPROACHES TO ITS DEFINITION

Анотація. У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «пожежна безпека»; сформульовано два концептуальні напрями трактування поняття «пожежна безпека»: змістовий (традиційний) напрям (пов'язаний з наповненням реального змісту поняття «пожежна безпека») та процесуальний напрям (суспільні відносини та процеси, спрямовані на підвищення рівня пожежної безпеки у суспільстві). Запропоновано власний підхід до визначення поняття «пожежна безпека».

Ключові слова: пожежна безпека, національна безпека, змістовий (традиційний) та процесуальний напрям.

Постановка проблеми. Безпека національної економіки – найважливіший функціональний елемент, від якого залежить стан і майбутній розвиток будь-якої економічної системи; це умова стабільного функціонування економіки, її незалежності та суверенітету, підвищення добробуту населення, його соціальної захищеності. Потреба в національній безпеці, а відповідно потреба у пожежній безпеці – це потреба в безпеці держави, суспільства, суб'єктів господарювання, громадян та навколишнього середовища. Масштабне й систематичне незадоволення цієї потреби має руйнуючий вплив на всі сфери життєдіяльності людини і держави.

Пожежна безпека сьогодні в Україні стала загальнонаціональною проблемою: спостерігається динамічне зростання кількості пожеж і прямих матеріальних збитків від них, унаслідок пожеж гинуть і травмуються люди. Так, у 2016 році зареєстровано 74 221 пожежа, прями матеріальні збитки, завдані пожежами, становили 1 626 531 тис. грн. У 2016 році порівняно з 2000 роком кількість пожеж збільшилася на 27,67%, прями матеріальні збитки від пожеж загалом – у 28 разів, а у розрахунку на одну пожежу – у 22 рази [28]. Про високий рівень пожежної небезпеки в Україні свідчать дані офіційної світової пожежної статистики. Якщо в Україні в у 2014 році у розрахунку на 100 пожеж унаслідок пожежі гинуло близько 3,3 осіб, то у США – 0,3, Великобританії – 0,2, Франції

та Нідерландах – 0,1 (найвищі показники у Білорусії – 9,8 і Росії – 6,7) [34, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі активно висвітлюються різноманітні аспекти пожежної безпеки. На наш погляд, актуалізація таких досліджень зумовлена тим, що пожежна безпека є універсальним феноменом, оскільки стосується реалізації інтересів усіх людей на земній кулі, а різноманітні проблеми та ризики не дають змоги повною мірою гарантувати пожежну безпеку людини, матеріальних цінностей та довкілля. Водночас пожежна безпека особи визначається в основному національною пожежною безпекою та державною політикою у цій галузі.

Різноманітні аспекти пожежної безпеки (в тому числі і зміст цього поняття) досліджуються у наукових працях багатьох відомих вчених, зокрема М.В. Андрієнка [1], Н.Н. Брушлинського [2], О.В. Гулака [3], С.Ф. Денісова [4], В.А. Доманського [5], К.В. Кареліна [6], П.Ю. Князева [7], В.В. Колесникова [9], Ю.Н. Коряковцева [10], А.О. Коцара [4], І.Г. Куца [11], В.В. Ліпінського [12], С.В. Макарікіна [13], О. Мельниченка [14], Е.В. Медведєва [17], С.І. Мосова [18], С.А. Никольської [19], Г.М. Овсепяна [20], В.К. Окняна [21], К.М. Пасинчука [22], Г.О. Пономаренка [23], В.В. Семеніхіна [26], С.В. Соколова [2], А.І. Стахова [29], М.В. Удада [31], І.В. Христинич [32], Т.О. Щербі [22] та інших. Проте у науковій літературі